

НИКОПОЛСКОТО СЪКРОВИЩЕ И НЕГОВАТА РОЛЯ ЗА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

Георги Димов

Институт за балканистика с център по тракология към БАН

Резюме: Никополското съкровище се нарежда сред най-забележителните паметници на ювелирното изкуство и торевтиката в българските земи от периода на Късното средновековие. В научната литература е познато под формата на две сборни находки, открити съвсем случайно през 1915 и 1971 г. и с времето станали известни като Първо и Второ никополско съкровище. Предмет на настоящия доклад са именно интерпретацията и ролята на съкровището от гр. Никопол за средновековната българска история и култура.

Ключови думи: средновековни Балкани, Никополско съкровище, Средни векове, ювелирство и торевтика, средновековна българска история.

Увод

Никополското съкровище се нарежда сред най-забележителните паметници на ювелирното изкуство и торевтиката в българските земи от периода на Късното средновековие. В научната литература то е познато под формата на две сборни находки, открити съвсем случайно, съответно през 1915 и 1971 г., и с времето станали известни като Първо и Второ никополско съкровище [1]. Към тези паметници трябва да прибавим и една колективна монетна находка от района на гр. Никопол, постъпила в нумизматичния фонд към НАИМ при БАН през 1917 г., съдържаща 261 сребърни средновековни монети от периода XIV – XV век [2].

Никополското съкровище: изработка, средновековно ювелирство и торевтика

Голяма част от предметите от т.нар. Първо и Второ никополско съкровище са сходни и са намерени в района на местността Харманлъка, недалеч от гр. Никопол (на ок. 500 м) – в близост до средновековната крепост на града Калето. Напълно вероятно е всички скъпоценности да са укрити по едно и също време, като веднага трябва да отбележим, че разделянето на дадено имущество при трезорирането му е обичайна практика в древността.

Първото никополско съкровище съдържа две сребърни тасчета, части от сребърен съд, три сребърни лъжици, части от коланни апликации, обеци, гривна и 91 монети на цар Иван Александър с Михаил (1356 – 1396), Иван Страцимир (1356 – 1396), Баязид I (1389 – 1404) и Мирчо I (1386 – 1418), като преобладават тези на влашкия воевода Мирчо Стари. Съкровището е било поставено в медно котле, подобно на Второто никополско съкровище.

За разлика от находката от 1915 г., Второто съкровище е значително по-добре проучено и каталогизирано, извършен му е дори лазерен микроспектрален анализ. То съдържа доста по-богат и разнообразен инвентар, като основните разлики между двете находки са свързани с наличния монетен материал, както ще видим по-нататък в нашето изложение.

Второто никополско съкровище включва десет златни наушници с биконична, пирамидална и сферична форма, две златни гривни, 157 канелирани копчета, с украса или без украса от гранули, с гнезда за стъклен къс или емайл, розетна украса и едно-единствено ажурно копче. Също така четири сребърни торкви, сребърна чаша, две тасчета, две сребърни лъжици, сребърни кюлчета (на които ще обърнем особено внимание), огърлици, пандантиви и елипсовидна позлатена купа с лимбовиден бордюр [3]. Монетите са само няколко (четири златни и три сребърни), но за сметка на това – с висока за времето си стойност. Най-ранна е номизмата хистаменон на Исак Комнин (1057 – 1059), като монетата вероятно е преизползвана за накит (апликация) и не би могла да ни даде долната граница на съкровището. Най-късен е ставратоновият номинал на Мануил II Палеолог (1391 – 1423), което предполага укриването на съкровището да е извършено през XV век. Предвид по-високата стойност на монетите във Второто никополско съкровище, необичайно е наличието на едно акче на Мурад I (1362 – 1389), което при поставянето си вече е било износено от употреба и най-вероятно е попаднало по случайност в находката [4].

Нареченото от мен (условно) Трето никополско съкровище е най-слабо проучено. То съдържа влашки сребърни монети (205 броя от 261 монети) и както предполага Вл. Пенчев, вероятно е по-късно предадена част от Първото никополско съкровище⁹. Явно традицията да се укрива част от намереното съкровище от местното население, е повсеместна, тъй като при откриването и на Второто съкровище част от копчетата, а вероятно и друг инвентар, въобще не постъпват в музейната колекция, т.е. напълно възможно е подобна съдба да е предшествовала и по-ранната находка от 1915 г. [5].

Никополското съкровище и средновековната българска история

Като цяло предметите от Съкровището в Никопол, и особено тези от втората находка, имат множество аналози сред древните произведения на ювелирното изкуство от нашите земи, предимно в дн. Румъния и Унгария. Милко Аспарухов дава доста примери за такива паралели от Търновско, Ботевградско, Старозагорско, Шумен, Преслав, с. Долище (Варненско), Прилеп, Скопие (Македония), Войнещи (Румъния), които поради доста изчерпателната публикация на автора няма да коментираме. В общи линии обаче можем да отбележим, че по-голямата част от разгледаните находки представляват произведения на балканско-византийския културен кръг, работени са в местни ателиета и занаятчийски центрове и в крайна сметка се датират в рамките на XIII – XV век. Всъщност наушниците, гривните и част от копчетата представляват механичен сбор от накити, напълно вероятно събирани от грабеж или предавани в наследство. Единственият проблем е късната датировка на част от копчетата, като тя се дължи на няколко запазени (криторски) портрета от XVII век. Най-интересно е присъствието на група западноевропейски предмети на торевтиката, които са представени от тасовете от Първото и тасовете и чашата от Второто съкровище. М. Ваклинова допуска, че произхождат от ателиетата в Сиена, Бергамо или Венеция, т.е. Северна Италия [6]. Особен интерес също така представляват медальоните, разположени в дъната на тасовете, на които са изобразени: лъвица с вдигнат преден крак, допоясна фигура на човек и стилизирани растителни орнаменти. Остатъците от емал, работен в техниката *champlevé*, чрез отнемане на част от пространството, където именно да се постави цветното стъкло, свързва тези предмети с прочутите ателиета на Лимож и Монпелие (Франция) и традициите на готическото изкуство от XIII – XIV век. Сребърните лъжици от Никополските съкровища напълно вероятно също са изработени в някое западноевропейско ателие, като техни аналози произхождат от гр. Ман (Франция) и о. Готланд. И въпреки че сребърни и медни лъжици, както добре знаем, са произвеждани по онова време от златари в района на Враца, то по техника, прецизност и украса никополските находки вероятно са продукт на западноевропейското приложно занаятчийство [7].

Засага от българските земи са ни известни само три находки със сребърни слитъци от XIV век – тези от Второто никополско съкровище, Тошевци и Узун баир, 1962/1963 г. Всички те са идентични: кръгли и пръчковидни, около 200 г, отговарящи метрично на сребърното „соммо“ като тегло и сплав. Още повече че т.нар.

„соммо“ е основната сметководна единица в средновековните ни документи, под влияние на венецианската колония Тана на Азовско море и генуезката Кафа на п-в Крим [8]. Така по всичко изглежда, че сребърните кюлчета от Второто никополско съкровище са свързани със сребърните монети от Първото никополско съкровище и монетната находка от 1917 г. Това предполага всички открити предмети (артефакти) от съкровищата в местността Харманлъка да са от един общ сбор, механично разделен на части от укриващите го. Следователно Никополското съкровище, обединяващо различните за науката части, може да се определи като едно от най-големите археологически открития от началото на XV век, не само в българските, а и въобще в балканските земи – при това прибрано в музейна сбирка, експонирано и изложено на показ за бъдещите поколения.

Други важни въпроси са: кога е укрито Никополското съкровище, защо и разбира се, от кого е заровено в земята. Ще припомним, че на два от тасовете и две от лъжиците от втората находка е надраскано името на някой си Балин. Подобен случайимаме и с една сребърна лъжица от с. Коркира (Кюстендилско), където с резец е гравирано името Владимир. Оттук се допусна вероятността съкровището да е принадлежало на велможа, наречен Балин, още повече че не бива да забравяме влиянието на тази фамилия в Северна България, а виден неин представител от XVII век е никополският първенец Тодор Балина. Напълно възможно е обаче в случая името Балин да е прозвище на местен лечител, тъй като с тази дума наричали знахаря или билкаря в народния фолклор. Този лечител вероятно е бил свързан със скалния комплекс при църквата „Св. Стефан“ и редките лековити билки в района, сред които може да посочим популярния по онова време *голосладник*. Поради липсата на каквато и да е християнска символика Никополското съкровище би могло също така да е собственост, а и натрупано с времето от управителя (бея) на Никополския санджак при походите на турците във Влашко или част от предметите да са добити като плячка след битката при Никопол от 1396 г. От друга страна, влашките монети, които са над 200 и в голямата си част са свързани с управлението на Мирчо I (1386 – 1418), могат да се впишат в контекста на политическата криза и анархия, съпътстващи османците през бурното десетилетие между 1406 и 1416 г. Тъй като повечето от монетните находки са от сребърни дукати, от втория монетен тип на влашкия воевода, то твърде вероятно е голяма част от тях да са свързани с даровете за никополския управител Джунейд, който застанал на страната на Баязидовия син Мустафа, съюзник на Мирчо Стари. Също така напълно

правдоподобно звучи хипотезата на Вл. Пенчев монетите в състава на това голямо съкровище да са били разпределени в две кесии и всяка от тях да е била поставена в съответния меден съд. В единия котел евентуално са поставени по-функционалните предмети, т.е. тези в първата находка от 1915/1917 г., а във втория меден съд – елитарните, открити за науката половин век по-късно.

Никополското съкровище: опит за датировка

Доста по-несигурен е опитът да определим конкретната дата на укриването на Никополското съкровище. Събитията, които биха могли да предизвикат трезорирането на никополските находки, са многобройни, предвид размирните години от XV до XVII столетие за никополския район: от походите на унгарския владетел Матиаш Корвин (1458 – 1490) и небезизвестния Влад Цепеш (1448, 1456 – 1462, 1476) до обсадата и опустошаването на Никополската крепост от войските на Михаил Витязул (1593 – 1601). По-малка остава вероятността съкровището да е било предвидливо скрито в земята извън непристъпната цитадела на крепостта както поради сравнително бързото турското овладяване на града, така и поради неуспешната обсада на Никопол от кръстоносната армия на Владислав III Ягело (1434 – 1444) през 1444 г. А това са двете основни хипотези, лансирани в съвременната историография. Възможно е обаче Никополското съкровище да е укрито и в резултат на събитията след смъртта на Баязид I през 1402 г. и разгорялата се гражданска война между неговите синове, като по-конкретно трябва да обвържем датировката с похода на Мустафа на юг и участието на Джунейд в него, т.е. след първото десетилетие на XV век. Напълно вероятно е укриването на съкровището да е свързано и с мнимото завземане на Никопол от влашкия воевода Дан II (1420 – 1431), комитата на Темешвар Пипо Спано и владетеля на Загора Фружин в есента на 1426 г. [9]. По това време Никополският санджак се управлява от наследниците на Михаил бей и Фируз бей, а Никополското съкровище притежава характера преди всичко на семейно богатство, събирано през отминалите смутни години. От колективния сбор на предметите в съкровището и аналозите му от всички краища на Балканите може да се предположи, че представлява укрита още по-късно (в началото на XVII век) акънджийска плячка, придобита чрез грабеж на местното християнско население. Засега обаче все още не може да дадем задоволителен отговор.

Заклучение

В заключение ще отбележим, че засега е твърде трудно, да не кажем дори невъзможно, определянето на точната дата на укриването на Никополското съкровище. За сметка на това от направения анализ, базиран на привлечената и наскоро вкарана в историческо обращение монетна находка от 1917 г., видяхме как може да се зароди и лансира една нова хипотеза за характера и интерпретацията на Съкровището от Никопол и най-вече за връзката му със средновековната българска история. А именно като една от най-големите балкански късносредновековни находки, събирана в продължение на половин столетие и експонирана и съхранена до наши дни, макар и в два отделни музея на територията на Република България.

References/Литература

1. **Asparuhov**, M. Nikopolskoto sakrovishte. – V: *IMSZB*, 23, 1995, s. 87–125.
[**Аспарухов**, М. Никополското съкровище. – В: *ИМСЗБ*, 23, 1995, с. 87 – 125.]
2. **Penchev**, Vl. Kolektivna nahodka sas srebarni srednovekovni moneti (XIV – XV v.) ot rayona na grad Nikopol. – V: *Numizmatika, sfragistika i epigrafika*, № 6, 2010, s. 153 – 165.
[**Пенчев**, Вл. Колективна находка със сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от района на град Никопол. – В: *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, № 6, 2010, с. 153 – 165.]
3. **Asparuhov**, M. Arheologicheski prinosi kam istoriyata na srednovekovnia Nikopol. Vratsa, 1997, s. 87 – 137.
[**Аспарухов**, М. Археологически приноси към историята на средновековния Никопол. Враца, 1997, с. 87 – 137.]
4. **Dochev**, K. Plashtania sas srebarni slitatsi-pari v balgarskata darzhava prez XIV vek. – V: *Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Dimitar Ovcharov*. V. Tarnovo, 2002, s. 155 – 157.
[**Дочев**, К. Плащания със сребърни слитъци-пари в българската държава през XIV век – В: *Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. Димитър Овчаров*. В. Търново, 2002, с. 155 – 157.]
5. **Gyuzelev**, V. Nikopol prez XI – XIV v. – vazhodat na grada v istoriyata. Istorina na Nikopol. Pleven, 2004, s. 59 – 68.
[**Гюзелев**, В. Никопол през XI – XIV в. – възходът на града в историята. История на Никопол. Плевен, 2004, с. 59 – 68.]
6. **Vaklinova**, M. Diffusion da la metallplastique de l’Europee occidentale en Bulgarie au XIII – XIV siècle. – V: *Chetvarti mezhdunaroden kongres po slavyanska arheologia*. Sofia, 1992, s. 646 – 647.

- [**Vaklinova**, M. Diffusion da la metallplastique de l'Europee occidentale en Bulgarie au XIII – XIV siècle. – В : *Четвърти* международен конгрес по славянска археология. София, 1992, с. 646 – 647.]
7. **Shtereva**, I. Interesen pametnik na srednovekovnata metaloplastika. – В: *Godishnik* na NAM, № 8, 1992, s. 271 – 272.
- [**Щерева**, И. Интересен паметник на средновековната металоластика. – В: *Годишник* на НАМ, № 8, 1992, с. 271 – 272.]
8. **Avdev**, St. Venetsianskite i genuezki srebarni slitatsi i balgarskoto monetosechene prez XIV vek. – В: *Numizmatika, sfragistika i epigrafika*, № 6, 2010, s. 133 – 147.
- [**Авдев**, Ст. Венецианските и генуезки сребърни слитъци и българското монетосечене през XIV век. – В: *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, № 6, 2010, с. 133 – 147.]
9. **Grancharov**, M. Nikopol – voennoadministrativen i stopanski tsentar prez XV – XVIII v. Istorija na Nikopol. Pleven, 2004, s. 75 – 110.
- [**Грънчаров**, М. Никопол – военноадминистративен и стопански център през XV – XVIII в. История на Никопол. Плевен, 2004, с. 75 – 110.]

За автора

Георги Н. Димов е главен асистент в Института за балканистика с Център по тракология (БАН). Доктор по средновековна история в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Научните му интереси са в областта на средновековната балканска история, историята на Византия и Средиземноморския свят.

За контакт с автора: gdimov1981@abv.bg

THE TREASURE OF NIKOPOL AND THE BULGARIAN MEDIEVAL HISTORY

Georgi Dimov

*Institute of Balkan Studies with Center for Thracology at the Bulgarian
Academy of Sciences*

Abstract: The Treasure of Nikopol ranks among the most remarkable monuments of jewelry art and toreutics in the Bulgarian lands during the period of the Late Middle Ages. It is known in the scientific literature in the form of two collective finds, discovered in the years 1915 and 1971, which over time have become known as the First and Second Treasure of Nikopol. The subject of this paper is precisely the interpretation and the role of the treasure from the town of Nikopol for the Medieval Bulgarian history and culture.

Keywords: Medieval Balkans, Treasure of Nikopol, Late Middle Ages, Jewelry art, Medieval Bulgarian history.

About the author

Georgi N. Dimov is an Assistant Professor at the Institute of Balkan Studies with the Center for Thracology (BAS). Doctor of Medieval History at Sofia University “St. Kl. Ohridski”. His research interests are in the field of Balkan History; History of Byzantium and the Mediterranean world.

To contact the author: gdimov1981@abv.bg